

odnos s dvije sile, Osmanlijama s jedne i Habsburgovcima s druge strane, izbori za sebe što bolji položaj. Victor Ostapchuk na sličan način opisuje kozačku Ukrajinu, oslanjajući se podjednako na pravne izvore i činjenice o stvarnim, vrlo fleksibilnim odnosima te kneževine i Osmanskog Carstva. Na koncu, Lovro Kunčević uspoređuje potpuno različita osmanska i kršćanska shvaćanja statusa Dubrovačke Republike. Time pokazuje da legalni status određene zemlje na ranoj modernoj političkoj sceni nije predstavljao čvrstu kategoriju.

Druga cjelina posvećena je diplomatskim odnosima tributara s Osmanskim Carstvom, a otvara ju Gábor Kármán radom o položaju i tretmanu transilvanskog konzulata u diplomatskom sustavu Porte. Također, autor uspoređuje "status" transilvanskog konzulata s konzulatima drugih tributarnih zemalja. Od nastupa dubrovačkih diplomata na Porti do ustroja dubrovačke špijunske mreže, Vesna Miović opisuje diplomatsku politiku Dubrovačke Republike u Istanbulu. Radu G. Păun piše od odnosima Porte s moldavskim i vlaškim vladajućim slojem. Opisi pobuna protiv Osmanlija uzorak su koji je autoru poslužio za analizu Portinih mehanizama kontrole, protuputeza moldavskih i vlaških kneževa, te uloge kršćanskih zemalja u protuosmanskim pobunama tih dunavskih kneževina.

Prvi članak u cjelini koja se tiče vojne suradnje tributara s Osmanskim Carstvom napisao je Ovidiu Cristea. Riječ je o ustroju i karakteristikama vojskâ Moldavije i Vlaške, te o njihovu doprinosu osmanskoj vojnoj moći. Mária Ivanics na sličan način piše o vojsci Krimskog kanata, a János B. Szabó o vojsci Transilvanije. Domagoj Madunić opisuje obrambeni sustav Dubrovačke Republike, dokazujući na tom primjeru da su i vojno slabe države mogle imati značajnu ulogu u vojnoj strategiji velikih sila.

Posljednja, zaključna cjelina daje sveobuhvatnu sliku Osmanskog Carstva, ali ne iz kuta gledanja središnje vlasti, već s rubova Carstva i kroz očiste brojnih raznorodnih autonomnih zajednica. Prikaz tih zajednica, uključujući i muslimanske i kršćanske, daje Sándor Papp, a ujedno se hvata u koštac i s poviješću islamske pravne doktrine o autonomijama. Takvu složenost Carstva nadalje analizira Dariusz Kołodziejczyk, i to na posve nov, izazovan način,

pitajući se koliko je uopće moguće ocijeniti koji su prostori bili izvan, a koji unutar Carstva. Naime, autor pokazuje da se osmanska interpretacija pravnog statusa rubnih prostora (država) stalno mijenjala, te da su mnogi naizgled sastavni dijelovi Carstva u stvarnosti bili izvan domašaja osmanske središnje vlasti u Istanbulu.

Iako većina spomenutih članaka govori o tributarima pojedinačno, oni se u ovom zborniku prožimaju i prvi put nam pružaju cjelovit, svjež i provokativan pogled na sudbinu osmanskih tributara. Ovaj zbornik možemo smatrati i prvim korakom projekta potpunog razotkrivanja dosad zanemarene povijesti tributarnih zemalja Osmanskog Carstva.

Vesna Miović

Milost susreta. Umjetnička baština Franjevačke provincije Sv. Jeronima, ur. **Igor Fisković**. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2010, 343 str.

Povodom 800. obljetnice pretpostavljenog dolaska Sv. Franje Asiškog na hrvatsku obalu, u Galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu od 16. prosinca 2010. do 20. veljače 2011. održana je prigodna izložba umjetničke baštine Franjevačke provincije Sv. Jeronima u Zadru. Marom desetak uglednih znanstvenika, istaknutih stručnjaka za povijesno i umjetničko blago kojim su nas tijekom dugih stoljeća plodnoga rada darivali franjevci, izložba je popraćena odgovarajućim katalogom. Nameću nam se uz to neizbježne usporedbe sa zbornikom radova naslovljenim *Pod zaštitom svetoga Jeronima*, tiskanim 1999. poslije skupa organiziranog radi obilježavanja 600. obljetnice imena Provincije Sv. Jeronima, kao i sa zbornikom *Samostan Male braće u Dubrovniku*, objavljenim još 1985. u spomen 750. obljetnice prisutnosti Male braće u našem gradu. Konceptijski srodna, svojim opsegom, raznovrsnim izborom tema, preglednim izlaganjem i veoma bogatom ponudom likovnih priloga ova lijepo opremljena knjiga ima višestruku namjenu.

Možemo je prvenstveno čitati kao temeljit uvod u prošlost crkvenoga Reda čiji je utjecaj na ove krajeve od samog osnutka bio neizmjeran (kako fra Josip Sopta upozorava u proslavu, “od susreta sa sv. Franjom, najvećim dobrotvorom hrvatskoga naroda, krenulo je nabolje na socijalnom, crkvenom, kulturnom, te na nacionalnom planu”). S tim je povezan i sam naslov izložbe, *Milost susreta*, izabran radi prisjećanja na 800. obljetnicu Reda proslavljenu 2009. godine pod naslovom *Milost početaka*, ali i radi sretnog nadahnuća da se prvi susret sa Sv. Franjom nazove milosnim. Nadalje, u svojem pristupu možemo slijediti interes za pojedine grane umjetnosti koje se tu potanko obrađuju, ili pak dati prednost pojedinačnim sudbinama i vidjeti kako su pojedinci odolijevali vihoru naglih promjena, burnim zbivanjima od početka 13. pa do konca 20. stoljeća, unutar vremenskog okvira kojim je obuhvaćena kronologija franjevačkog života iznesena u ovom djelu.

Sve je to moguće prvenstveno zahvaljujući objektivnosti koju su kao temeljno mjerilo istaknuli sami fratri. Po riječima fra Bernardina Škunce u napisu o tragovima franjevaca na hrvatskoj obali, “odlučili smo se za svete i svijetle tragove, ne za grješne i tamne, a bilo je i takvih. Ali, tamni su tragovi izbljedjeli - tek je poneki tamni trag ostao u samostanskim kronikama - a svijetli su ostali. U tome se fratarska povijest razlikuje od svjetovne, pa i od crkvene u hijerarhijskim razinama” (str. 74). No, ako razlike između “fratarske” i svjetovne povijesti postoje u sadržaju i u interpretaciji, prošlost je jedna i zajednička: bremenita naporima, stradanjem i žrtvama, ali i oplemenjena radom i odricanjem, težeći miru i dobru. Osam stoljeća takve djelatnosti rodilo je posebnu kulturu specifičnih duhovnih obilježja koja je s materijalne strane najviše vidljiva kroz velebnu umjetničku ostavštinu, no svaku zasebnu umjetninu prožima duh poslanja Reda čiji je utemeljitelj, riječima fra Bonifacija Perovića, još 1953. nazvan “najvećim dobrotvorom hrvatskoga naroda.” Nema sumnje da je narod duhovno rastao i razvijao se također u višestoljetnoj simbiozi s franjevcima. Stranice ovdje prikupljenih radova ujedno svjedoče o dugom i postojanom procesu

čiji su duboki korijeni u davnoj starini, dok se u budućnosti kriju odgovori na neka pitanja koja su zaokupila franjevce kao došljake u našoj sredini, ali i brojne domaće ljude koji su prihvatili poziv i stupili u Red.

Osnovno obilježje franjevačke djelatnosti od vremena osnutka Reda bila je kultura žive riječi, neposrednog dodira s ljudima, razmjena misli, suradnja i dogovor. Takva je politika čistog srca nerijetko samom svojom otvorenosti ponekad izazivala određena razilaženja, međusobna nerazumijevanja, podjele u samom Redu, osobne i doktrinarne sukobe. Te su činjenice osobito došle do izražaja u prošlosti našeg priobalja i zaleđa. U sudaru različitih političkih interesa ponajviše su stradali pojedinci, ali ostala je pukotina i na monumentalnom zdanju cijele ustanove, Reda u cjelini. Nikad nije otklonjena podjela između konventualaca i opservanata, pa ni nakon osobnog pokušaja pape Lava X. 1517. godine da nanovo ujedini cijeli Red. U “Putovanju kroz povijest”, koje potpisuje fra Stanko Josip Škunca, odano je zato zaslužno priznanje domaćim ljudima koji su se od sredine 15. stoljeća isticali u oba ogranka Reda, od konventualaca fra Nikole iz Drača i Antuna Marcella de Petrisa sa Cresa, do opservanata fra Nikole Trogirana (glavnog pokretača opservancije u Dalmaciji) i Dubrovčanina fra Šimuna Ptičića (prvog vikara opservantskog kri-la Provincije Sv. Jeronima).

Međutim, nepodijeljene su simpatije ostale uz velikane poput fra Benedikta Benkovića, koji je krajem 15. i početkom 16. stoljeća uzaludno nastojao spasiti jedinstvenu provinciju i biti sporna među razdvojenim krilima Reda. Unatoč zavidnoj izobrazbi, pariškom studiju i zvučnom naslovu *monarcha scientiarum*, Benković je u svojem nastojanju bio nemoćan zbog krajnje nepovoljnih prilika u drugoj polovici 15. stoljeća: krize opsluživanja pravila u cijelome Redu, borbe za samostane između Bosanske vikarije i Provincije Sv. Jeronima, te zbog osmanskog prodora i pada Bosne. Sva težina političkih neđača i trajnih sukoba ponukala je tada i Dubrovačku Republiku da radi zaštite vlastitih interesa koncem šezdesetih godina 15. stoljeća raskine sve veze s Dalmatinskom provincijom i izbori se u Rimu za

samostalnu Provinciju Sv. Franje. Pritom je nemalo pomogao fra Marin Resti, osobno posređujući pri Sv. Stolici kao kapelan pape Pija II, na što opravdano upozorava fra Josip Sopta u pregledu povijesti Dubrovačke franjevačke provincije. Ako su tada razne okolnosti vodile podjelama i sukobima, krajem 19. stoljeća pod čvrstom vlašću carske Austrije uz nagovor pape Lava XIII. neke su grane Franjevačkog reda ujedinjene, neke manje provincije spojene, pa je tako i Dubrovačka provincija 1899. spojena s Dalmatinskom. Opadanje broja fratara i napuštanje pojedinih samostana bila je žalosna, ali prirodna posljedica nekadašnjih nesuglasica i podjela, koje su prevladane tek korjenitom izmjenom političke klime i nestankom osmanske prijetnje. To je bio privremeni završetak puta započetog još osnutkom "Provincije Sklavonije" između 1227. i 1232, koja je 1393. nazvana Provincijom Dalmacije pod zaštitom Sv. Jeronima.

Opstanak je izborni u teškim uvjetima. Pridonijela mu je prvenstveno sama misija, poslanje Reda, ali i mnoštvo samozatajnih pojedinaca koji su svoj glas dizali samo s propovjedaonica, dok su svakodnevicu najčešće provodili krotko i mirno, djelujući u samostanima zajedno kao redovnici ili braća laici. U bogatoj zbirci njihovih portreta i biografija, ponuđenih u ovom katalogu, svi dijele barem dvije osobine: nepokolebljivu odanost Redu i spremnost da se međusobno pomažu na svojem trnovitom putu. Nikakvo čudo da su zato još u 13. i 14. stoljeću u Provinciji zasjala imena onih koje je Crkva proglasila svetima i blaženima (poput Sv. Nikole Tavelića i Bl. Julijana iz Bala u Istri), ili su proglašeni blaženicima u Redu.

Ljepota baštine iz ugla povijesti umjetnosti nudi ponešto drukčiji pogled, priliku da se franjevački život sagleda kroz neposrednu interakciju sa svjetovnim krugovima, ali bez primjese vulgarnih političkih interesa. Zajednički napor Igora Fiskovića, Radoslava Tomića i Zoraide Demori Staničić urodio je vrsnom sintezom sjajne umjetničke ostavštine zastupljene u tri temeljne grane, arhitekturi, slikarstvu i kiparstvu. Temeljnu napomenu da su "franjevci njegovali medievalne tradicije, ali nisu kočili nove pobude" (str. 112), možemo, doduše, shvatiti kao misao da su Mala braća bila prilagodljiva različitim okolnostima. Međutim, prava je

poruka u njihovoj postojanosti, u želji da ih ništa ne odvratiti od promicanja poruke koju im je ostavio Sv. Franjo. Ta je misao dobrodošao pratilac bogato ilustriranih opisa raskošnih crkava, njihove opreme, slikarskih i kiparskih remek-djela. Kako inače povezati tradicionalno franjevačko siromaštvo uz takve ljepote, kako obrazložiti darovnice svjetovnjaka, od frankopanskih velikaša do dubrovačkih gospara, jednome Redu koji se zavjetovao na siromaštvo, ako ovaj vanjski sjaj nije bio usmjeren samo na pridobivanje kolebljive, nesigurne pastve? Ako nije bio samo sredstvo da se preživi u najgorim vremenima, kao u Bosni netom poslije osmanskog osvojenja ili u Dubrovniku u prvim godinama poslije velikog potresa?

I doista, ostala je poneka tragična nota vezana uz to bogatstvo, poput opisa rijeke rastopljenog srebra i zlata koja se slijevala na ulicu u požaru koji je uništio crkvu Sv. Franje u Dubrovniku netom poslije kobnog 6. travnja 1667. U pregledu srednjovjekovnog zlatarstva Nikola Jakšić opravdano je istaknuo ovaj detalj iz dubrovačke predaje (str. 264). Slične crtice, kao i mjestimični izvaci iz arhivskih dokumenata unose dobrodošlu živost u iscrpne, katkad i odveć obimne opise umjetnina, koje su autori popratili ne samo nastojanjem da ih točno atribuiraju odgovarajućim umjetnicima, nego i da poredbenim pristupom ukažu na sličnosti na talijanskoj obali, pa u iznimnim prilikama i na sjeveru Europe, odakle su također stizale umjetnine do naših krajeva. Tako se zbililo s alabastrenim reljefima s prizorima iz ciklusa Kristove Muke, izrađenima u poluprozirnom kamenu u nottinghamskim radionicama u "zreloj fazi srednjeg vijeka", a danas pohranjenima u franjevačkoj crkvi Gospina Uznesenja na otoku Badiji kod Korčule (str. 200-201).

Zub vremena jače je zasijecao u krhko tkivo dragocjenih rukopisa, kako je u poglavlju o iluminiranim koralima upozorio Nikola Jakšić, osvrnuvši se na davne potrese i požare, ali i na krađe iz novog vremena, poput stradanja zadarskog samostana 1974. Ipak, ljepota je odoljela svim iskušenjima, a ovdje je dužna pažnja pripala minijaturistu fra Bonaventuri Razmiloviću iz druge polovice 17. stoljeća, koji je uz ostalo oslikao dva kodeksa za samostan u Poljudu i folije u jednom antifonaru na

Hvaru. Zapaženo je da njegovi “leptiri, skakavci, a osobito muhe, kao na foliju s kraljem Davidom i vazama rascvjetanih ruža uz tekst psalma *Dixit Dominus domino meo*, nagone čitatelja da ih jednostavno rukom odmahne sa slike” (str. 236).

Čini se nepobitnim da je svjetovni utjecaj najviše došao do izražaja u glazbenim zbirkama franjevačkih samostana, među kojima se posebno ističu Glazbeni arhiv samostana Male braće u Dubrovniku i Glazbeni arhiv samostana na Košljunu kod Punta na Krku. Po analizama Stanislava Tuksara u radu pod naslovom “Glazbena baština”, više od dvije trećine sačuvanih skladbi i napjeva u arhivu najbogatijeg, dubrovačkog samostana, svjetovnog je podrijetla (str. 313). Svrstavanje i suvremeno popisivanje golemoga gradića započelo je još u 19. stoljeću, pa trenutna faza “trećeg sređivanja” govori ne samo da bi se ovaj važan posao uskoro trebao privesti kraju, nego i da međusobno prožimanje svjetovnog i duhovnog ima još jednu konkretnu dimenziju: sređivanje dragocjenih arhiva, započeto u prošlosti, uspješno se dovršava za naših dana, na obodnu stranu koriste. Napokon, kroz prikaz liturgijskog ruha iz pera Silvije Banić oslušujemo tiho šuštanje bogato izvezenih i opremljenih tkanina, srodnih umjetničkim predmetima izrađenima od plemenitih metala kako po svojoj liturgijskoj namjeni, tako i po autoričinom pedantnom tumačenju njihova podrijetla i izrade u radionicama pretežno s Apeninskog poluotoka.

Završavajući velikim izborom literature, s više stotina bibliografskih jedinica, ovaj raskošni katalog dostojno je popratio jednu značajnu izložbu. Uloženi trud i znanje brojnih suradnika bili bi zaokruženi u pravoj mjeri da je navedeno i kazalo, čiji se nedostatak ipak osjeća. Međutim, temeljna je nakana nesumnjivo ostvarena: s ovom smo knjigom dobili još jedan pokretni spomenik, iscrpno dokumentirano i obrazloženo svjedočanstvo o stvaralaštvu jednog Reda, koji se s našim ljudima na ovim prostorima u stoljećima izazova uspeo do vrhunaca koje je proročki najavljivao sam njegov utemeljitelj.

Relja Seferović

U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću, ur. **Lovorka Čoralić**. *Povijest Hrvata*, sv. 5. Zagreb: Matica hrvatska, 2013, 553 str.

Knjiga *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću* prva je od predviđenih sedam knjiga Matice hrvatske kojima je cilj široj čitateljskoj publici predstaviti cjeloviti pregled povijesti Hrvata. U ostvarenju obimnog i pomno osmišljenog projekta sudjelovalo je, uz urednicu Lovorku Čoralić, urednika biblioteke Zorana Ladića i urednicu izdavačke djelatnosti Matice hrvatske, još devetnaest suradnika iz uglednih znanstvenih institucija diljem Hrvatske. Njihov zadatak nije bio nimalo lak. Oslikavanjem povijesnog hrvatskog prostora i njegovoga stanovništva kroz najreprezentativnije primjere i temeljne sastavnice gospodarskog i demografskog razvoja, svakodnevnoga života te kulturnih i političkih prilika, uspješno su saželi cjeloživotni rad u nekoliko stranica. Stečeno znanje i istraživački rad u inozemnim (Graz, Budimpešta, Venecija, Kotor, Sarajevo i Istanbul) i domaćim arhivima (Zagreb, Pazin, Split, Zadar, Trogir, Dubrovnik) pretočeno je u jasne i razumljive povijesne priloge koji, neopterećeni suvišnim bilješkama, u pravom omjeru jezgrovitosti i detalja opisuju razlike i sličnosti među hrvatskim zemljama.

U tri se osnovne tematske cjeline razmatra hrvatski povijesni prostor iz tri različite perspektive - globalne (“Opći pregled - temeljne razvojne sastavnice”, str. 2-256), regionalne (“Regionalna povijest”, str. 258-403) i međunarodne (“Hrvatska u međunarodnom kontekstu”, str. 407-521). Cjeline su sustavno podijeljene na desetak poglavlja, od kojih je svako od njih popraćeno kvalitetnim priložima te zaokruženo zaključnim osvrtom, popisom arhivske građe i referentne literature. Radi lakšeg snalaženja u obimnom povijesnom materijalu priloženo je kazalo osobnih imena (str. 523-538) i zemljopisnih pojmova (str. 539-551).

Prvi prilog, sasvim prigodno, donosi politički pregled hrvatskih krajeva razjedinjenih pod habsburškom, mletačkom i osmanskom vlašću tijekom 18. stoljeća. Autorica Maja Katušić ističe da je pripadnost različitim političkim sustavima uvjetovala regionalne posebnosti hrvatskih